

Mentaal tijdreizen: waarom we van elkaar niet alleen wijsheid achteraf maar ook wijsheid vooraf mogen verwachten.

Machiel Keestra (column t.b.v. radioprogramma Swammerdam, 24 oktober 2010)

Drie weken geleden verdedigde ik de kunsten hier door te hameren op de intrinsieke waarde van het maken en genieten van kunst, dat in een tijd van economische en milieucrisis juist belangrijk voor ons is en niet wegbezuinigd zou moeten worden. Nu is het een andere actualiteit die mij aan het denken zette. Het voorval noem ik zo, maar waarom het mij gaat is de verontschuldiging die het voorval opgeleverd heeft: ‘achteraf’ had men begrepen dat het onverstandig was geweest, of ‘met de wijsheid van nu’ had men het destijds anders gedaan. Ik heb het natuurlijk over de succesvolle wraking van de rechters in Amsterdam die in het proces Wilders de schijn van partijdigheid gewekt hadden. Die schijn ontstond doordat ten eerste een van de raadsheren, vlak voor het proces begon, een diner bijwoonde waar ook een van de getuige-deskundigen aanwezig was omdat bij dat diner over de Islam gesproken zou worden. Was dit al een kunstfout van formaat, nog erger werd het toen afgelopen vrijdag de rechters niet toestonden dat die getuige-deskundige ter plekke over dit voorval gehoord zou worden – terwijl dat verhoor wellicht had kunnen opleveren dat die ontmoeting onschuldig was gebleven.

‘Achteraf’ had de raadsheer beseft dat hij natuurlijk de getuige-deskundige niet had moeten ontmoeten, werd aan journalisten verteld. Ook in politiek vinden we regelmatig verdedigingen of rechtvaardigingen die een beroep doen op onze sympathie en vergevingsgezindheid, immers; ‘met de wijsheid van nu’ had men het destijds ook anders gedaan. Zo’n verdediging suggereert dat wij niet het onmogelijke kunnen vragen, namelijk dat men vooraf al wist wat de gevolgen van een keuze of handeling zouden zijn. Met een dergelijk beroep op het feit dat hij destijds natuurlijk niet de ‘wijsheid van nu’ bezat probeerde de vorige premier zijn huid in het Golfoorlog-debacle geprobeerd te redden, wisten bankiers en financiële koorddansers hun handen in onschuld tijdens de economische crisis. Zo’n verwijzing naar de ‘wijsheid van nu’ kunnen we ook verwachten in de dubbele paspoort affaire waarbij minstens een persoon (de bewindspersoon of premier Rutte of misschien zelfs Geert Wilders?) zich ‘met de wijsheid van nu’ voor het hoofd zal slaan over de stomiteit om er destijds bij Aboutaleb of Albayrak zo’n punt van te maken, of om er met het eigen Zweedse paspoort nu geen punt van te maken.

Het klinkt zo vanzelfsprekend dat wij een politicus of een raadsheer of bankier of econoom of wie dan ook niet kunnen verwijten dat hij vroeger niet in het bezit was van de ‘wijsheid van nu’. We worden immers allemaal elke dag iets wijzer, we leren er wat bij, we zien de gevolgen van onze uitspraken en handelingen onder ogen en zullen de volgende keer voorkomen dezelfde fout te maken. Maar is het altijd zo vanzelfsprekend dat wij van onszelf en van anderen niet eisen dat zij vroeger al de wijsheid of prudentie, omzichtigheid bezaten die zij nu pas verworven hebben? De cruciale vraag is natuurlijk of het voor hen destijds onmogelijk was om de omstandigheden zodanig te overzien dat zij het juiste besluit hadden kunnen nemen. Was de benodigde informatie of ervaring echt niet beschikbaar, of hebben ze gewoon niet voldoende hun best gedaan om die informatie en ervaring adequaat te gebruiken? In dat laatste geval kunnen we ze namelijk zeker verwijten maken en is het helemaal niet alleen een kwestie van wijsheid achteraf: nee, dan hadden ze die wijsheid ook

vooraf al kunnen hebben. In dat geval is het eigenlijk een schandalige kwestie dat zij ons vragen om hen niet ter verantwoording te roepen voor het soort besluiten waartoe wij hen juist hebben verkozen of waartoe zij zijn aangesteld!

Mijn ergernis en verontwaardiging over dit nieuwe type uitvlucht bracht me ook weer in herinnering een opzienbarende gedragsbiologische observatie die in 2009 gepubliceerd werd over wat in cognitiewetenschappelijke termen heet: mental time travel – de vaardigheid om zich te verplaatsen in een situatie op een ander moment, bijv. de toekomst of het verleden. Dit mentale tijdreizen zou vrijwel uitsluitend aan de volwassen mens toekomen en niet in het dierenrijk geobserveerd worden. Vorig jaar werd echter een chimpansee mannetje, Santino geheten, in een Zweedse dierentuin erop betrapt dat hij 's ochtends op een aantal plekken op zijn apeneiland in de dierentuin stenen aan het verzamelen was. Daarbij gebruikte hij zelfs een stok of steen om uit het metselwerk op dat eiland losse fragmenten te pikken. Dit deed hij alles in kalme rust. 's Middags echter, wanneer het publiek om het eiland stond en daarbij de gebruikelijke uitdagende geluiden of gejoel liet horen was het mannetje in een agressieve en onbeheerste staat en maakte dan gretig gebruik van de 's ochtends voorbereide projectielen om die naar het publiek te slingeren. De etholoog of gedragsbioloog Osvath, die hierover publiceerde, schrijft –en ik vertaal– “om te kunnen spreken van werkelijk planmatig gedrag is het belangrijk dat de mentale staat van het dier tijdens de voorbereiding anders is dan de mentale staat tijdens de situatie waarvoor de voorbereiding dient. Inderdaad was de chimpansee steeds kalm tijdens het verzamelen of vervaardigen van de ammunitie, in contrast met de opgewonden staat tijdens zijn latere agressieve gedrag”.

Sommige dieren blijken dus wel enigszins mentaal te kunnen tijdreizen. Wel blijkt het voor dieren ondoenlijk om zich bijvoorbeeld een specifiek moment in het verleden voor te geest te halen of om een gebeurtenis echt te dateren in het verleden. Ook jonge kinderen hebben daar nog problemen mee en het lijkt dat het met name onze prefrontale cortex is die het mentale tijdreizen mogelijk maakt en dat rijping en ervaring daarbij een rol spelen. Mensen met beschadigingen van de VMPFC kunnen zich bijvoorbeeld moeilijk voorstellen wat het plezier of verdriet zal zijn van gebeurtenissen die ze in de toekomst zullen meemaken. Voor onze toekomst-verplaatsingen maken we gebruik van herinneringen, die we ons herinneren en dan gebruiken ten behoeve van de projectie op die toekomst. Wanneer dat mentale tijdreizen zo vanzelf gaat en we niet goed opletten dan betekent het vaak dat we heel selectieve herinneringen gebruiken voor zo'n toekomstbeeld, of slechts een eenzijdig gevoel erbij oproepen en de context van de herinnering achterwege laten zodat we ook een al te abstract, contextloos toekomstbeeld ervaren.

Het is dan ook een kwestie van ervaring, opvoeding en verstand die onze aanleg tot mentaal tijdreizen moet doen ontplooiën tot een onmisbare en nuttige schakel in het nemen van belangrijke beslissingen voor ons toekomstig doen en laten. We moeten dus net als kinderen steeds opletten dat we ons ook de mogelijke contexten van de toekomstige handeling proberen voor te stellen, dat we proberen ons de emotionele ambivalentie van die toekomstige situatie voor te stellen, de mogelijke reacties van toekomstige slachtoffers, enzovoorts. Een dergelijk vermogen verwachten we niet van een chimpansee, en in beperkt vermogen van een peuter die misschien na een opvoedend gesprek zal zeggen dat zij het 'met de wijsheid van nu' niet verstandig vindt dat zij vanochtend de hele koektrommel leeggegeten heeft waardoor wij trek hebben en zij nu buikpijn heeft.

Maar hoe zit het met politici? Of rechters, of volwassenen in het algemeen? De vraag stellen is hem in dit geval zeker beantwoorden, zo gepland is deze column

wel. Van volwassenen verwachten wij dat zij niet zomaar onbesuisd een handeling uitvoeren zonder dat zij zich naar beste vermogens een voorstelling hebben gemaakt van de toekomstige situatie waarin zij hierover verantwoording moeten afleggen. Zeker als het gaat om publieke verantwoordelijkheid dan dienen zij dat mentale tijdreizen in een optimale vorm te doen: probeer de ambivalentie van de handeling goed te overwegen, wees niet tevreden met een abstract toekomstbeeld maar bedenk er verschillende contexten bij – bijvoorbeeld de mogelijke reacties van tegenstanders in de Tweede kamer of in de Rechtszaal, overweeg vooral ook andere handelingsopties, enzovoorts.

[Dit is natuurlijk niet een nieuw inzicht. In tegendeel: in de antieke oudheid was het begrip ‘kairos’ in dit verband van belang. Kairos betekent zoiets als het geeigende tijdstip of het bepalende moment. Aristoteles heeft het hierover als hij het over moreel handelen heeft: dat morele handelen is niet slechts een kwestie van de juiste keuze maken en dingen doen, maar moreel handelen is minstens evenzeer een kwestie van planning en van gebruik maken van het juiste moment, en van het plannen van handelingen in de juiste volgorde. Iemand te hulp komen, of jezelf beschermen, of hulpvoorzieningen treffen of wat dan ook: als het te vroeg of te laat komt is zo’n handeling niet meer adequaat en mag dus ook niet meer moreel passend geacht worden. Schrikbarende voorbeelden van foutief handelen door het missen van het kairos of geeigende tijdstip zijn te vinden in de antieke tragedies. Voor de geïnteresseerde luisteraar: lees maar eens na hoe in de Antigone van Sophokles koning Kreon zelfs nadat hij tot inzicht gekomen is in zijn foute houding nog op karakteristieke wijze de mist ingaat met de planning van zijn handelingen: hij laat eerst de dode Oedipus begraven en gaat daarna pas zijn zoon Haemon en schoondochter Antigone opzoeken, die zich dan intussen van het leven hebben beroofd. Wederom plant Kreon zijn handelingen ongelukkig en komt te laat om de jonge levens te redden!]

Willen onze politici, raadsheren maar ook wij als volwassenen en burgers van dit land niet zulke fouten maken en een volstrekt kinderachtige smoes hanteren dat wij het ‘met de wijsheid van nu’ wel anders hadden gedaan, dan moeten wij onze mentale tijdreisvermogens dus optimaal leren gebruiken. Daartoe moeten we die vermogens ook op een prudente wijze aanvullen met het ons nadrukkelijk voorstellen van verschillende toekomstige contexten waarin ons handelen beoordeeld kan worden, en ons voorstellen dat ons handelen misschien niet alleen maar positief maar wellicht ook negatief beoordeeld zal worden. Het zou toch al te bar zijn wanneer onze politieke leiders of rechters op een zelfde eendimensionale manier door de tijd reizen als chimpansee Santino in de Furuvik dierentuin in Zweden.

Machiel Keestra is als filosoof verbonden aan het Instituut voor Interdisciplinaire Studies van de Universiteit van Amsterdam.

(<http://home.medewerker.uva.nl/m.keestra/>)